

УДК 323.396(477)

В. Олещенко

МЕХАНІЗМИ РЕКРУТУВАННЯ ПОЛІТИЧНИХ ЕЛІТ ТА ЇХ ВПЛИВ НА ДЕРЖАВНУ ПОЛІТИКУ

Розглянуто питання владних відносин у суспільстві, а саме певну невизначеність суб'єкта влади. Доведено, що впродовж тривалого періоду ведуться суперечки щодо того, хто ж саме керує суспільством – окремі особистості, певні групи “обраних” людей чи всі члени суспільства.

Ключові слова: рекрутування, політичні еліти, державна політика, механізми, влада, трансформація.

З часів створення суспільства актуальною проблемою для дослідження є питання владних відносин у суспільстві, а саме певна невизначеність суб'єкта влади. Упродовж тривалого періоду ведуться суперечки, щодо того, хто ж саме керує суспільством – окремі особистості, певні групи “обраних” людей чи всі члени суспільства.

Політична еліта відіграє важливу роль у формуванні, становленні та реалізації державної політики. Оскільки члени елітних кіл обираються з суспільства, тож їх моральні, духовні та соціальні цінності залежать від суспільних настроїв, що панують у державі. На ці якісні аспекти впливають методи рекрутування, циркуляції, репродукції, трансформації, зміни складу еліти.

Серед відомих науковців, що займалися питанням політичної еліти: методологічні засади діяльності, передумови виникнення, становлення та розвиток, доцільно виокремити такі прізвища: Г. Ашин, М. Бердяєв, М. Вебер, В. Парето, О. Гаман-Голутвина, В. Голубь, І. Ільїна, О. Криштановська, І. Куколев, В. Липинський, А. Мельвіль, Р. Мікельс, Р. Мілліс, Г. Моска, Ж. Сореля, Х. Ортега-і-Гассет, М. Пірен, В. Радеєв, В. Танчер, Е. Фромм, І. Шумпетер, Л. Шевцова.

У статті проводиться аналіз методів просування до політичних еліт нових членів, а саме: рекрутування, циркуляція, репродукція, трансформація, зміна складу еліти та їх вплив на державну політику. Досліджуються методологічні аспекти елітотворення.

Робота спрямована на проведення аналізу новітніх методологічних підходів щодо дослідження процесів елітотворення в сучасних умовах.

Ще від початку створення суспільства актуальним для дослідження залишається питання владних відносин у суспільстві, а саме певна невизначеність суб'єкта влади. Тривають суперечки, щодо того, хто ж саме керує суспільством – окремі особистості, певні групи “обраних” людей чи всі члени суспільства. Такі вчені, як Р. Міхельс, В. Паретто, З. Дай дотримувалися думки, що влада перебуває в руках невеликої кількості осіб – еліти. Значення терміну “еліта” неодноразово змінювалося з моменту його створення та спільним для всіх існуючих трактувань цього поняття є вибраність людей, що належать до цієї категорії. Серед відмінних рис треба відзначити шляхи входження до елітарних кіл та соціальні, моральні, духовні особливості членів цієї групи. Політичною елітою визначається організована спеціальним чином група, що є носієм влади, а також безпосередньо чи опосередковано бере участь в прийнятті політичних рішень, а також дотримання їх виконання. Процес формування політичних еліт можна дослідити,

розглядаючи такі поняття, як циркуляція, рекрутування, трансформація, зміна складу еліт тощо.

В. Паретто, який був одним із засновників теорії еліт, ввів у науковий обіг поняття циркуляції еліт. Існування поділу суспільства на нерівні прошарки – керуюча еліта і керовані маси – впливає із соціальної нерівності можливостей людей. Соціальна система досконало існує у рівновазі, при виході її із такого стану, з часом вона повертається до попереднього врівноваженого стану. Такий процес утворює соціальний цикл, де визначальним механізмом є циркуляція еліт. Він вважав, що “Суспільна історія є історія спадковості привілейованих меншин, які формуються, борються, досягають влади, послуговуються нею і занепадають, аби бути заміненіми іншими меншинами. Це явище нових еліт, які під час безперервної циркуляції виникають з нижніх верств суспільства, досягають найвищих прошарків, розквітають, а відтак занепадають, руйнуються і зникають, становить собою один із наслідків історії, який потрібно враховувати для розуміння великих історичних рухів” [1].

В. Липинський вважав еліту основою нації та поділяв суспільство на організаторів та організованих. До організаторів він відносив найкращих представників нації, не беручи до уваги їх походження чи статки. Найефективнішим способом побудови монархічної держави, на його думку, був принцип класократії, відповідно до нього основну роль мала відігравати невелика кількість людей у законодавчій, виконавчій та судовій гілках влади, обрана з різних прошарків суспільства. Він зазначав: “без національної аристократії – без сильних і авторитетних провідників та організаторів нації в її тяжкій боротьбі за існування – нема і не може бути нації” [2]. В. Липинський був переконаний, що основні властивості та суспільні настрої нації визначаються елітою. Р. Міхельс не погоджувався з таким судженням, вважаючи, що в кожній організації управління займається певна група осіб яка детермінується самою організацією. З огляду на вищезазначене, можна зробити висновок, що взаємодія між елітою та суспільством не є односторонньою та має причинно-наслідкові зв’язки. Оскільки керуюча більшість обирається з суспільства, то вона отримує рівень політичної культури цього ж суспільства. Своєю чергою, елітарні прошарки можуть нав’язувати суспільству свої переконання і таким чином безпосередньо впливати на суспільні настрої в державі. В. Бебіх вважає, що політична еліта розробляє ідеологію та головні засади політичної стратегії, а також інструменти для її реалізації, опосередковане керування сукупною політичною практикою [3].

Г. Моска та О. Гаман-Голутвіна в своїх працях розрізняють два типи влади, які мають вплив на процес елітотворення, а саме мобілізаційний та інноваційний. Відповідно до інноваційного підходу, політична система характеризується рівноправністю держави та суспільства, для цього підходу характерне переважання економічної еліти, а державний керманіч є першим серед рівних. При мобілізаційному типі передбачається значна перевага державного апарату над громадою, при цьому політична еліта формується на засадах умовних і тимчасових привілеїв державної служби. В цьому випадку державний лідер займає вищу позицію, ніж політична еліта.

В елітології можна виокремити два загальнотеоретичних підходи, які використовуються сучасними політологами та науковцями у процесі дослідження політичної еліти. Такими підходами є дослідження та визначення характеристик, які виокремлюють політичну еліту від інших видів еліт та дослідження впливу, результатів існування та діяльності політичної еліти на політичні процеси.

Представниками першого підходу дослідження еліти є В. Радєєв, О. Криштановська, І. Куколев. Ці науковці в своїх працях досліджують циркуляцію еліт, тобто саме зміну та поповнення існуючої еліти новими суб'єктами, репродукцію старої еліти. Також для першого підходу визначальним є дослідження змін структур влади відповідно до існуючого політичного режиму [4].

Репродукція старої еліти та її трансформація у нову передбачає прихід до влади контреліти, а також певні перебудови всередині правлячої еліти. До таких змін узагальнено можна віднести охоплення лідируючих позицій нового угруповання в системі політичної еліти або зайняття таких лідируючих позицій вищим представниками іншої соціальної групи.

Рекрутування еліти здебільшого пов'язано з певними революційними діями, тобто із залученням різких змін, наприклад зміни політичної ідеології або політичним напрямком. Зміна еліти починається з політичної активізації суспільства, яка передбачає визначення, обрання та висунення лідерів із суспільства. Цей процес відіграє важливу роль у системі державного управління, оскільки впливає на формування політичної еліти, яка в майбутньому буде джерелом створення державних органів та урядових структур.

У легітимних політичних системах існує певний порядок проведення процедури рекрутування політичних еліт. Такий порядок передбачає наявність чітко визначених процедур, відповідно до яких більший чи менший склад еліти періодично оновлюється таким чином, що сама політична структура не зазнає змін.

На практиці виділяють дві основні системи рекрутування еліт – систему гільдій і антрепренерську систему. Визначення та обрання певної системи рекрутування визначається шляхом наявності таких чинників: існування в державі певних політичних традицій, місце і значення партійної системи в суспільстві, рівень соціальної нерівності [5].

Відповідно до системи гільдій, рекрутування відбувається шляхом відбору ймовірних кандидатів із урахуванням їх політичних переваг, дотримання правил, норм та приписів всередині партій або політичних рухів. Для такого ретельного відбору використовується впровадження великої кількості формальних вимог, що висувуються перед кандидатами. Процедура відбору кандидатів проводиться закрито вузьким колом електорату. Система гільдій застосовувалась, зокрема, в країнах із тоталітарним режимом.

За антрепренерською системою рекрутування відбувається шляхом відбору ймовірних кандидатів із урахуванням його особистих якостей, суб'єктивних можливостей, риторичних здібностей та уміння психологічно впливати на виборців шляхом переконання та пристосування до вподобань суспільства. Такі особливості антрепренерської системи уможливають існування плюралізму в системі політичної еліти. Завдяки спрощенню формальних вимог до кандидатів, претендувати на цю посаду можуть представники різних соціальних груп. Антрепренерська система характерна для держав з демократичним режимом [6]. Антрепренерська система та система гільдій не застосовуються на практиці у чистому вигляді та автономно, зокрема вони поєднують у собі переваги кожної з них.

Процес трансформації політичних еліт пов'язаний із перебігом періоду політичної нестабільності. Саме у такий період відбувається зміна кадрів у системі – люди, які займають керівні посади в системі державного управління, звільняють свої посади, тим самим звільнюючи місце і утворюючи вакансії, які в подальшому займаються з порушенням норм чинного законодавства. Трансформація політичних еліт є досить

складним процесом, але практично не відчувається відсутність бажаних зайняти елітні позиції.

Позитивним за аналізованим підходом є те, що деталізовано досліджується структура еліти і це становить відповідну цінність для елітології. Але негативним є те, що існує дуже тонка межа, яка здебільшого порушується, між самим аналізом структури та аналізом списку прізвищ. Таке порушення пояснюється тим, що для дослідження властивостей еліти відсутні дані про динаміку внутрішніх відносин окремих політичних представників і, як наслідок, така прогалина не дозволяє повною мірою дослідити та проаналізувати об'єктивну характеристику політичної еліти. Таким чином, можна виокремити два основних підходи, які пояснюють процес трансформації еліт. Згідно з першим підходом, трансформація еліт передбачає революційну зміну існуючої еліти, за другим – зміну певних внутрішніх системоутворюючих чинників, але без кардинальної зміни зовнішнього вигляду еліти.

Такі дослідники, як Л. Шевцова, А. Мельвіль, В. Танчер, розглядають трансформацію еліт через дослідження міжелітної взаємодії.

Вперше цей підхід був запропонований Д. Ростоу у відомій статті “Перехід до демократії: спроба динамічної моделі” [7]. Але ґрунтовніше його було проаналізовано на початку 90-х рр. ХХ ст. М. Бартоном, Р. Гантнером, Л. Філдом та Дж. Хіглі.

Ці дослідники вважали, що політично стабільним суспільство буде лише тоді, коли сучасна політична еліта відповідатиме сучасному політичному режиму.

Згідно з цим підходом, виділяють три ідеальні типи еліт та три ідеальні типи політичних режимів.

1. Перший тип еліти – роз'єднана еліта. Цьому типу еліти характерне автономне існування і діяльність, відокремленість від взаємодії з іншими фракціями, низький рівень консенсусу, а також діяльність, яка базується не на напрацьованому досвіді, а на розробці та впровадженні нових ідей та підходів. Такому типу еліт відповідають нестабільні політичні режими як при демократичній, так і при авторитарній формах державного режиму.

2. Другий тип еліт – консенсуально об'єднана еліта. Зазначеному типу еліт характерне існування і діяльність, яка засновується на взаємодії між фракціями, та досягнення консенсусу у такій взаємодії. Такому типу еліт відповідають стабільні політичні режими, зокрема характерні демократичній формі державного режиму.

3. Третій тип еліт – ідеологічно об'єднана еліта. Цьому типу еліт характерна наявність домінуючої фракції, яка визначає рівень консенсусу та порядок взаємодії між фракціями еліти шляхом відносного диктату своєї ідеології, який скеровує політичну еліту на певний політичний напрямок. Такому типу еліт відповідають стабільні політичні режими, але навіть при існуванні демократичних інститутів відсутня конкуренція еліт [8].

Відповідно до зазначеної вище концепції, можна зробити висновок, що головним чинником розвитку політичних еліт відповідно до розвитку політичних режимів є перетворення еліт від ідеологічної до консенсуально об'єднаної через проміжну ланку – роз'єднану еліту. Таке перетворення відбувається двома способами:

- а) довготермінове перетворення. Такий спосіб називається “конвергенція еліт”;
- б) короткострокове перетворення або “об'єднання еліт” чи “пакт” [9].

“Пактом” називають спосіб трансформації еліт шляхом різкого, але свідомого перебудування своїх відносин, досягаючи консенсусу в разі розбіжностей між ними. Причинами такого способу трансформації є наявність конфлікту між фракціями еліти і

для того, щоб втрати для обох сторін були зведені до мінімуму, між ними встановлюється “пакт” або “об’єднання еліт”.

“Пактове” перетворення має свою особливість – воно є відносно короткотермінове. Конфлікуючі фракції еліт мають два шляхи вирішення конфлікту: або знайти у дуже короткий проміжок часу вихід із ситуації, що склалася для того, щоб втратити як найменше ресурсів, або ж, не знайшовши виходу, з часом припинити діяльність і зазнати поразки. Інша особливість – суб’єктами такого перетворення є обмежене коло учасників. Це пояснюється тим, що представники старої еліти, які є безпосередніми учасниками “пакту”, не зацікавлені у залученні широкого кола мас.

“Конвергенцією” визначається процес, який відбувається в умовах зародження демократії і полягає у необхідності активізації та залученні до політичної системи опозиційних фракцій з метою руйнування авторитарного панування правлячої партії та проведення демократичного електорального процесу. Він надає можливість представникам старої еліти змінювати тактику своєї діяльності та залучати до політичного процесу нові кадри. Успішним перетворенням за допомогою “конвергенції” може бути отримання влади легальним способом, шляхом виграшу виборів, раніше дисидентською фракцією [10].

Результатом “пакту” та “конвергенції” є утворення консенсуально об’єднаної еліти. Відмінність полягає у тому, що при використанні такого перетворення, як “пакт”, трансформація до консенсуально об’єднаної еліти відбувається всередині політичної еліти без залучення зовнішніх факторів або чинників, а при використанні “конвергенції” перетворення відбувається шляхом оновлення кадрового потенціалу. Недоліком такого підходу є те, що “пакт” розуміють лише в одному значенні – як шлях до демократизації. Отже, “пакти” можуть передувати як встановленню демократії, так і режиму “змагальницької олігархії” [11].

І. Куколев, розкриваючи сутність трансформації елітних груп, пропонує декілька моделей аналізу процесу зміни еліт. Перша модель має назву “зміна потоків”. За цією моделлю перетворення еліти розглядається як поступовий процес зміни декількох хвиль правлячої еліти. Кожний етап такої трансформації супроводжується формуванням попередньої правлячою елітою нової керуючої еліти, яка, своєю чергою, ґрунтовно завершує існування попередньої еліти. Такий процес має всі ознаки ланцюгової реакції. Прикладом є такий історичний розвиток подій: “брежневська еліта” висунула “горбачовську еліту”, яка в подальшому її змістила. В наступному “горбачовська еліта” висунула “ельцинську еліту”, яка, своєю чергою, повноцінно змістила “горбачовську”.

Друга модель має назву “політичний капіталізм”, вона є досить розповсюдженою концепцією перетворення. За цією моделлю перетворення полягало в зміні політичного капіталу на економічний, таким чином перетворюючись і утворюючи дві нові структури: нову політичну еліту і нову економічну еліту. Нова політична еліта першою освоїла механізми приватизації державної власності і в майбутньому, шляхом послідовних дій, утворила нову фінансову та підприємницьку еліти [12].

Третя модель дістала назву “бунт економічної еліти чи пробудження регіональних еліт”. Керівні управлінські посади в центральних та регіональних органах влади за часів Радянського Союзу того часу були двох видів – партійні працівники та господарські керівники, які мали розподілену між собою владу і мали в користуванні певні ресурси. Але господарники виступали в менш привілейованому стані, адже здійснювали діяльність не лише в управлінні, а також брали безпосередню участь у виконанні господарської

діяльності, виробництві тощо. З часом таке незадоволення своїм станом призвело до бунту господарських еліт, які вимагали розширення своїх політичних позицій та розкріпачення своєї діяльності. Відбулася трансформація еліти, яка представляла собою комбіновану еліту, що складалась з господарських і партійних еліт.

Четверта модель – “роль контреліт”. Ця модель відображає, здебільшого соціальні аспекти політичного процесу. Як приклад, можна навести залучення господарською елітою контреліти в ролі свого союзника проти партійної еліти. Як наслідок такого залучення, відбулося руйнування сталого політичного режиму і приходу до влади економічної еліти, а також представників другого і третіх ешелонів [13].

Демократичний режим передбачає доступність суспільства до еліт, тобто вони є відкритими і це сприяє постійній циркуляції еліт. Болгарська дослідниця А. Крестева зазначає: “Циркуляція еліт є демократичним механізмом, який перешкоджає монополізації влади, впливає свіжу кров (у дійсно демократичній системі не буквально, а в переносному значенні, у формі нових людей, нових ідей)” [14].

А. Крестева погоджується з теорією В. Парето, відповідно до якої “циркуляція еліт здійснюється двома способами: заміна еліти новою елітою і просування нееліти в еліту. Ця відкритість демократичної еліти, яка сформувалася, була природною: окрім мало чисельних дисидентів і перших партійних функціонерів, вона не мала інших кадрових резервів і повинна була рекрутувати своїх членів ззовні. Істотним індикатором життєвої еліти є збереження цього зовнішнього джерела оновлення” [15].

Німецька дослідниця У. Хоффман-Ланге зазначає, що трансформація еліт виступає у вигляді зміни суб’єктів керівних посад політичних інститутів і політичних організацій, які залишилися без змін при трансформації режиму. Дослідниця зауважує, що здебільшого такі структури не витримують докорінну реорганізацію, а лише поверхневу, але вони бажають змін шляхом реорганізації верхівки керівництва. За таких умов об’єктом дослідження є циркуляція еліт у цих структурах.

Висновки

Взаємодія між елітою та суспільством не є однією стороною та має причинно-наслідкові зв’язки. Оскільки керуюча більшість обирається з суспільства, то вона отримує рівень політичної культури цього ж суспільства. Своєю чергою, елітарні прошарки можуть нав’язувати суспільству свої переконання і таким чином безпосередньо впливати на суспільні настрої в державі. На нашу думку, політична еліта не є окремим чинником, що забезпечує розвиток суспільства. Вона є однією із таких складових, як загальна культура населення, політична грамотність, соціальна сфера, сфера економіки та інші, що при гармонійному поєднанні дають змогу якісно та ефективно розбудовувати державу. Ми вважаємо, що для покращення політичної ситуації та прискорення процесу якісного розвитку українського суспільства в сучасних умовах слід акцентувати увагу на національній свідомості громадян та їх загальній політичній культурі, що в подальшому дасть змогу вдосконалити шляхи та методи входження до політичної еліти.

Перспективи подальших досліджень будуть пов’язані з визначенням механізму оптимізації впливу політичних еліт на реалізацію державної політики в Україні.

Література

1. Арон Р. Етапи розвитку соціологічної думки [Текст] / Р. Арон. — К. : Юніверс, 2004. — 392 с.

2. Липинський В. Листи до братів-хліборобів. Про ідею і організацію українського монархізму / В. Липинський // Політологія. Кінець XIX – початок XX ст. [Текст] : хрестоматія / за ред. О. І. Семківа. Львів : [б. в.], 1996. — 477 с.
3. Бебих В. М. Засади політології: історія, теорія, методологія, практика [Текст] / В. М. Бебих. — К. : [б. в.], 2000. — С. 162.
4. Голяд І. Методологічні проблеми дослідження політичної еліти [Електронний ресурс] / І. Голяд. — Режим доступу : http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Magisterium/Polit/2002_10/01_goliyad_i.pdf.
5. Ашин Г. К. Элитология [Текст] : учеб. пособ. / Г. К. Ашин. — М. : МГИМО-Университет МИД России, 2005. — С. 207—250.
6. Там же. — С. 207—250.
7. Ростю Д. А. Переход к демократии: попытка динамической модели / Д. А. Ростю // Полис [Текст]. — 1996. — № 5. — С. 36—59.
8. Мандзій Л. С. Політична еліта в історії України / Л. С. Мандзій // Наукові праці історичного факультету Запорізького державного університету [Текст]. — Вип. XXIII. — Запоріжжя : [б. в.], 2008. — С. 53—60.
9. Там само. — С. 53—60.
10. Там само. — С. 53—60.
11. Голяд І. Методологічні проблеми дослідження політичної еліти...
12. Крюков О. І. Демократична модернізація системи влади в контексті діяльності політико-управлінської еліти [Електронний ресурс] / О. Крюков. — Режим доступу : http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Аpdu/2010_2/doc/1/01.pdf.
13. Там само.
14. Мандзій Л. С. Соціальні та національні чинники революцій і реформ в Україні: проблеми взаємовпливів... — С. 231.
15. Крестева А. Власть и элита в обществе без гражданского общества / А. Крестева // Социс [Текст]. — 1996. — № 4. — С. 19—29.

V. Oleshchenko

THE MECHANISMS OF RECRUITMENT OF POLITICAL ELITE AND THEIR IMPACT ON THE STATE POLICY

The issue of power relations in society, namely the uncertainty of the subject of power is considered. It is also proved that over a long period disputes are settled about who controls the same society - individuals, certain groups of the “chosen” people or all members of society.

Key words: recruitment, political elite, state policy, mechanisms, power, transformation.